

ISTVÁN FRIED

RICHARD PRAŽÁK KÖSZÖNTÉSE¹

Az összehasonlító irodalomtudomány újabb fordulatai egyfelől kétségeket fogalmaznak meg irodalmak, szerzők kapcsolatainak, érintkezéseinek feltárásakor, másfelől a szövegek összeolvasását, a palimpszesztként felfogott irodalmi művek értelmezését, a „saját“ meg az „idegen“ találkozásait a komparatiztika talán legfőbb feladatának minősítik. Lett légyen szó interkulturalitásról, intermedialitásról és messze nem utolsósorban intertextualitásról. Jóllehet a csehek és a magyarok a középkorban dinasztikus kapcsolatok és ellenségeskedések révén érintkeztek, a humanizmus párhuzamai, majd a közös uralkodóházként számon tartott Jagellók újabb együtt-gondolkodást tettek lehetővé, minekutána az 1335-ös visegrádi királytalálkozó egy virtuális Közép-Európa lehetőségeit csillantotta föl, továbbá a Habsburg-házhoz tartozás az egy birodalomban élés évszazadait eredményezte, a saját meg az idegen – márcsak a nyelvi távolság miatt is – a két kultúra eltérő alakulástörténetében változó intenzitással, jól érzékelhetően nyilatkozott meg. A leginkább a nemzeti ébredés periódusában, kevésbé a felvilágosodás, sokkal inkább a romantika évtizedeiben dokumentálódott a párhuzamok és eltérések jellege, a nemzetkarakterológia kutatói a párhuzamokból és az eltérésekből a „cseh“ és a „magyar“ egymással ellentétes tulajdonságait igyekeztek kikövetkeztetni.

Richard Pražák professzor, párhuzamosan avval, hogy fölmérte a cseh-magyar történelmi/irodalmi/művészeti érintkezések histórikumát, feldolgozván a jelentéktelennek nem nevezhető, mégsem a kutatás érdeklődésének központjában lelhető előd monográfiákat, tanulmányokat, noha nem tekintette a saját kutatásait megelőző tabula rasa-ként a vállalt feladatokat, beült a leveltárakba, a kéziratárakba, a könyvtárak folyóirat-részlegébe, a színháztörténet anyagait őrző „tárakba“, és elkezdett anyagot gyűjteni, hogy az összegyűjtött anyagból

¹ Ez az írás laudációnak készült, és nekrológ lett belőle.

kialakítsa azt a koncepciót, amelynek eredménye szintetizáló művek létrehozása lesz vagy lehet. Kézenfekvőnek tetszett a felvilágosodás periódusába történő alámerülés, részint azért, mert a cseh és a magyar tudománytörténetben pozitív kapcsolatként volt elkönyvelve az a néhány évtized, és ezt értékes feldolgozások támasztották alá, többek között Josef Macúrek professzoré, aki a történetírás módszertanát tekintve Pražák professzor egyik mestere volt, részint a „türelmi rendelet“ (*Torelanzpatent*) miatt, amely a maga korában lehetővé tette a megmerevedett feudális társadalmakban a mobilitást, beengedte a korszerű, az államvezetésre és a nyilvánosság szerkezetváltására egyként vonatkozó ideákat, nem utolsósorban újragondoltatta a tudományosság meg az irodalom célját és lehetőségeit, kiváltképpen Közép-Európának azokban az országaiban, amelyekben az előző korstílusok (barokk) kimunkálói egyfelől a latinitás írásbelisége jegyében működtek, másfelől az igazán fontos művészeti eredmények nem az irodalomban, hanem az építőművészetben, a zenében, a festészetben voltak érzékelhetők.

A magyar református értelmiség cseh- és morvaországi munkálkodása természetesen egy szabadabb hitélet jelződéseként hozott lényegesen újat, és még talán (a jövő kapcsolattörténete szempontjából) azok a kutatói tapasztalatok érlelték és a kutatói pálya további szakaszait, amelyek Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc pályája emlékezetének megrajzolását tették lehetővé. A szórványos előzmények után Pražák professzor mutatta be, hogy a szlavisztika tudományos megalapozásában főszerepet vállaló Dobrovský a hungarológia és a finnugrisztika területén is maradandót alkotott, s a szlavisztikát messze nem tekintette a Közép-Európa-kutatást, azon belül a hungarológiát kizáró diszciplínának. Míg Kazinczy Ferenc, aki a türelmi rendeletet követő iskolapolitika türelmes és állhatatos élharcosa volt, a patriotizmus és a kozmopolitizmus komplementer voltát hangsúlyozta a szerb Lukijan Mušickihoz írott levelében, de másutt is, a nyelvi nacionalizmus előtti periódusban a humanitásnak és a megtérésnek lessingi és herderi elveit körvonalazta tevékenységével. A két „felvilágosító“ tipológiai analógiája akár a ma szupertudományként fungáló „cultural studies“ szép példája lehetne, annál is inkább, mivel ezt a tipológiát egy másik követte, nevezetesen a nyelvújításoké (egy német értekező szavával: *Sprachanschluss*), szemben azokkal a nyelvekkel, amelyeket egy nép/tájnyelv alapjaira helyezett irodalmi nyelvvé (*Hochsprach*) képeztek ki. Az ebbe a tárgykörbe tartozó tanulmányok kilépnek a nyelvi érintkezések szűkebb köréből, és részint az „európai nyelvi standard“-hoz való felzárkózás, a nyelvi emancipáció útjainak módjait rajzolják meg, mintegy érzékeltetve a nyelvújítások távlatait, amelyek messze meghaladják a merőben nyelvészeti perspektívát, és előlegezik a nyelvi nacionalizmus periódusát. Ez a nyelvi nacionalizmus a következő korszaknak nem egyetlen meghatározója, mégcsak nem is egyetlen esélye volt, noha mind Kazinczy, mind Dobrovský munkásságában a „közép-európai“ perspektíva

mellett ott látható a „nemzeti“, amely a következő nemzedék eszmevilágában bontakozik ki. És még egy párhuzam: Dobrovský kételkedett a *zelenohorský rukopis (zöldhegyi kézirat)* hitelességében, ezáltal a forráskritikát, a filológiai megalapozottságot, a pragmatikus szemléletet képviselte, Kazinczy viszont a magyar korai történet kritikátlan és reflektálatlan híveinek és irodalomba íróinak nézeteit vitatta, nem utolsósorban a weimari klasszika *rein Menschlich* elveinek szellemében.

Pražák professzor a cseh-magyar érintkezéseknek egy másik, addig jórészt feltáratlan területén is megalapozta a további kutatásokat. A célkitűzés szerényen így hangzott: cseh- és morvaországi származású művészek magyarországi jelenlétét és tevékenységét kívánta föltárni (természetesen kézirat- és levéltári forrásokra támaszkodva), különös tekintettel a színházak, színjátékok és színészek, valamint zenészek szerepére Magyarország magyar és magyarországi német nyelvű színházainak, színműveinek, színi mozgalmainak történetére. Arról volt-van szó, hogy éppen a nemzeti ébredés periódusában a németnyelvűség nem az anyanyelvűség, nem az anyanyelvű kulturális törekvések gátjaként minősíthető (ritkábban, de inkább egy kései perspektívából visszatekintve annak is), hanem a közvetítés, az egymásról való ismeretszerzés eszközeinek. A csehországi születésű művészek éppen németnyelvűségük segítségével viszonylag nehézség nélkül illeszkedtek be abba a kulturális életbe, nevezetesen a magyarországi, amelyet szintén a többnyelvűség, kis túlzással élve a multikulturalitás jellemez. Az olvasók, a közönség többnyelvűsége, a vegyes nyelvű területek, a hagyomány „plurilingvizmusa“ megfelelőjeképpen a zenében is létrejönnek azok az alakzatok, színjátéktípusok, amelyek messze túléltek ezt a periódust, és amelynek kései, de e korból eredeztethető változatát fogja Bartók Béla „közép-európai zenei zsargon“-nak nevezni. Az első megközelítésben persze csak annyi konstatálható, hogy az egyik németnyelvűségből a művész, a színész, a zenész átlép egy másik németnyelvűségbe. Noha már itt érdemes megjegyezni, hogy például a prágai és a pest-budai német nyelv, irodalom, hírlapírás, színház stb. rendkívül hasonló ugyan, de valójában változata a német nyelvű kulturalitásnak (és ezt a *fin de siècle*-től kibontakozó csehországi, illetőleg magyarországi hírlapírással (*Pester Lloyd*, illetőleg *Prager Presse*, *Prager Tagblatt*), valamint az európai irodalmakat sok tekintetben meghatározó prágai német nyelvű, illetőleg a lényegesen szerényebb budapesti német nyelvű irodalommal lehetne szemléltetni. Pražák professzor kutatásaiból kitetszik, hogy nem csupán az azonos vagy hasonló recepciós folyamatok összeolvasása járhat rendkívüli haszonnal, hanem annak feltárása is, mit hoztak át a cseh világból a magyarba, a magyarságba a cseh művészek. Két példát emelek ki a Pražák professzor által kikutatott anyagból: az egyik a színész Girzik (Jirzik) tevékenykedése a pesti német színjátszásban és színműírásban, a másik a karmester Tučeké, aki a pesti zenei életnek lett számottevő képviselője. A színész Girzik

magyar tárgyú színművével előkészítette a magyar történelmi narratíva színpadra állítását, az első magyar királyról, Szent Istvánról írt színművét a magyar nemzeti tragédia szerzője, Katona József fordította, adaptálta; a komponista Tuček életpályájával (Csehország, Ausztria, Magyarország) és zenéjével a közép-európai művészetek egy típusát reprezentálta, a három nyelv- és kulturális terület egymásba szövődésének egy példáját képviselte.

Professzor Pražák munkássága az évtizedek alatt jelentős mértékben szélesedett. Elsősorban a történetírás kötötte le erejét, elmondható, hogy az időben visszafelé és előre szinte a teljes magyar(országi) történelmet átfogta írásával, hozzáteszem azt, hogy történeti tanulmányaival az interdiszciplinaritást szolgálta, sosem csupán politikátörténetet művelt, hanem a művelődéstörténeti tényezőt is a történelemábrázolás szerves részévé avatta, így a cseh olvasó Magyarország történelméről igen komplex képet alkothatott. A magyar történetírást Pražák professzor már avval is gazdagította, hogy eltérő aspektusból, a cseh történetírás hagyományai felől szemlélődött, és ebben, de kizárólag ebben, František Palacký utódának bizonyult. Ismeretes Palackýnak ambivalens viszonya a magyar államhoz, a magyar törekvésekhez, ugyanakkor az is ismeretes, hogy Palacký magyar befogadása, noha szintén ambivalens, a cseh-magyar kapcsolatok pozitívumai közé tartozik, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta. Pražák professzort hungarológusként fogadta el a magyar tudományosság, a magyar történetírásától több ponton eltérő nézeteit megértéssel és elismeréssel nyugtázta, minthogy nagy anyagot mozgató értekezései, könyvei a történeti rekonstrukciónak egy lehetséges módját kísérlik meg prezentálni. Tevékenységét nemcsak az jellemzi, hogy *ad fontes*, a forrásokig megy vissza, hanem az is, hogy számol a magyar történetírás álláspontjával, mint lehetséges állásponttal, és nem ítéletet alkot, hanem folyamatot próbál bemutatni. Még olyan, látszólag mellékes tevékenység, mint az említett Kazinczy Ferenc *Fogságom naplójának* cseh kiadása is jelzi, hogy a szövegközlésen túl mint célzódik meg a brno-i helytörténet, egy magyar író csehországi élményeinek naplóba szerkesztése, a cseh-magyar kapcsolatok extremitásában is lényeges fejezete.

Innen továbbhaladva érinteném Pražák professzor ama tevékenységét, amely ugyan szorosabb értelemben nem nevezhető filológusi „teljesítmény”-nek, annál inkább irodalomtörténetileg is számontartandónak. Mind a magyar klasszikus szerzőkről, így például a romantikus költő Vörösmarty Mihályról (Karel Hynek Mácha és Adam Mickiewicz

kortásáról), mind pedig Petőfiről tanulmányt írt, Vörösmarty válogatott verseinek cseh kiadását szerkesztette, hasonlóképpen járult hozzá a magyar modern szerzők népszerűsítéséhez, kötetekhez írt utószavaival, kisebb cikkeivel, továbbá cseh szerzők magyarság-élményének feltárásával (a több példa közül Jan Nerudáét szeretném megemlíteni). Ha tudományos-népszerűsítő munkálkodás-

ról szólnék, az már önmagában elismerés volna, ám a magyar irodalomtörténet aspektusából ennél többre értékelhető ez a fajta tevékenykedés. A saját meg az idegen találkoztatásának érdekes esetét regisztrálhatjuk. Mert az ugyan igaz, és számos tanulmány már szólt erről, hogy mind a cseh, mind a magyar irodalom annak a közép-európai irodalomközi együttesnek része, amely a „nyugati” és a „keleti” típus, az orosz és a német irodalom között elterülő irodalmi mezőn a regionális irodalom egy külön válfaját testesíti meg. Ennek következtében olyan párhuzamok és kapcsolódások mutathatók ki, amelyek a két irodalom történetében nem mellékesek, hanem lényegiek (ilyen Petőfi és a regényíró Jókai Mór utóélete a csehéknél, ilyen a királyudvari kézirat utóélete a magyar irodalomban). A kapcsolattörténeti tényezőket sem felejtve azonban a Vörösmarty- és a Petőfi-tanulmány nem a magyar irodalomtörténet megállapításainak meghosszabbításával jellemezhető, hanem a cseh olvasó számára úgy prezentálja az „idegen”-t, hogy az rádöbbenessen az „idegen”-ben (esetleg) jelenlévő „saját”-ra. Pražák professzor bensőséges és bőséges magyar irodalmi ismeretei révén a cseh olvasó számára tájékoztató funkciót lát el, tevékenysége fontos adalék a cseh-magyar kapcsolatok számára, a csehül olvasó magyar kutató viszont egy szuverénül olvasott magyar irodalomról alkotott szemlélettel találkozik, amely nem a magyar irodalom kánonjára van tekintettel, hanem maga formálja meg olvasmányai alapján a maga kánonját.

Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnék a közéleti személyiségről, aki ebben a minőségben is közvetítőként járt el csehek és magyarok között. A *Nemzetközi Magyar Társaság*nak nemcsak kongresszusain vett részt előadóként Pražák professzor, hanem a Társaság munkáját aktív tagként is segítette. Brnoban létrehozta azt a kabinetet, amelyben nem pusztán a magyar nyelvet lehetett megtanulni, hanem éppen az ő tevékenységével beható ismereteket szerezni a magyar művelődés történetéről. A csehországi hungarológiának több minőségében is kezdeményezője, szorgalmas munkása. Brnoban értekezletet szervezett, amelyen csehek, magyarok és szlovákok vitathatták meg a közös problémákat. Szinte felsorolni sem lehet, hogy Pražák professzor hány alkalommal volt aktív résztvevője magyar tárgyú konferenciáknak, Magyarországon és Magyarországon kívül. És egyáltalán nem mellékesen: négy esztendőn keresztül nagykövetként képviselte a Cseh Köztársaságot Magyarországon, nem meglepő, hogy az ilyenkor természetes diplomáciai munka mellett vagy azzal együtt, szoros kapcsolatot létesített a magyar kultúra, nyilvánvalóan a magyar bohémisztika munkásaival (persze nemcsak velük) elősegítette, hogy a budapesti *Cseh Kulturális Központ* tudományos konferenciák színhelye legyen, a cseh-magyar kapcsolatok kutatói számára tért nyitva.

Aligha vitatható, hogy az összehasonlító irodalomtudomány részdisciplínái közé tartoznak a tudományközi kapcsolatok, illetőleg az olyan tudós-személyiségek életművének vizsgálata, akik képviselik, megvalósítják a tudomány-

köziséget, akik személyükben biztosítják (ebben az esetben) a cseh-magyar érintkezések kontinuitását. Ezáltal az önismeretbe, az önazonosságba bevonva a másik, az „idegen“ kutatásának tapasztalatát. Pražák professzor életműve mindenképpen alkalmas arra, hogy ezt az összetettséget, komplexitást, a cseh-magyar szembesítések kutatását magas szinten példázza. Ennek révén a szellemi Közép-Európa létezéséhez ne pusztán hozzájáruljon, hanem azt ugyancsak magas szinten reprezentálja.

Pražák professzor életművének kutatójaként – ezt jól tudom – erősen leszűkítettem munkásságának méltatását. Nem szóltam szlovák tárgyú írásairól, s arról sem, hogy egyetemén Kelet-Európa történetét adta elő sokáig, nem említettem nem pusztán kirándulásait a finn-ugrisztikába, a finn irodalomba, különösképpen hiányzik kifejezetten cseh-morva tárgyú stúdiumainak értékelése. Ezúttal azonban ennek a munkásságnak a „törzsanyaga“-ként tekinthető szegmenséről szóltam, a Pražák professzor tiszteletére megjelentetett tanulmánykötet írásai jól mutatják, miképpen kapcsolódhat még egy nem magyar-tárgyú értekezés is Pražák professzor munkálkodásához. A magam részéről nagyon régóta vagyok olvasója, életútjának kísérője, ezt előre bocsátva summázhatom beszámolómat: tudományosan és emberileg magisztrális életműről (életről és műről) szólhatam, amely nem zárja le, hanem megnyitja a további kutatásokat. Alapművek sorakoznak fel előttem, folytatásra várnak. Pražák professzor tevékenysége nemcsak cseh-magyar vonatkozásai miatt, hanem egészében, Közép-Európánk emlékezetes példajaként magaslik előttünk.